

## پژوهش حین عمل

### رویکردی نو در آموزش ضمن خدمت معلمان

#### مؤلفان:

سید محمدرضا امام جمعه

عضو هیأت علمی دانشگاه شهید رجایی

دکتر محمود سعیدی رضوانی

عضو هیأت علمی دانشگاه فردوسی مشهد

در دو دهه اخیر همراه با افزایش تحقیقات در مورد تفکر معلم و ارج گذاری فزاینده به نظریه‌های برخاسته از عمل معلمان، واژه "کارگزار فکور"<sup>۱</sup> به عنوان ایده‌ای جدید در تربیت معلم مطرح شده است. یکی از پیامدهای این پدیده آن است که واژه‌هایی مانند "تحقیق حین عمل"<sup>۲</sup>، "تدریس فکورانه"<sup>۳</sup> و "تأمل بر عمل"<sup>۴</sup> و "معلم به عنوان محقق"<sup>۵</sup> به همراه رویکردهای پژوهشی، بر برنامه‌های درسی تربیت معلم در نقاط مختلف جهان حاکم شود.

تحقیق حین عمل به عنوان روشی موفقیت‌آمیز برای آمیختن عمل تدریس با تفکر و به منزله رویکردی جدید در تحقیقات آموزشی و برنامه‌های درسی تربیت معلم، به خاطر ویژگی‌ها و محاسن آن، به طور روزافزونی جهت ارتقاء کیفیت عمل تربیتی و افزایش کارآیی معلمان به کار گرفته شده است.

بدین ترتیب برنامه‌های درسی تربیت معلم می‌تواند به گونه‌ای طراحی شود که با تأکید بر تحقیق حین عمل معلمان را هم در دوره‌های آموزشی پیش از خدمت و هم ضمن خدمت درگیر عمل فکورانه سازد.

مقاله حاضر قصد دارد که با طرح دیدگاههای جدید در این زمینه، تناسب رویکرد تحقیق حین عمل را جهت تحقق اهداف آموزش ضمن خدمت مورد بحث قرار دهد. بدین منظور در بخش اول مقاله، ضمن تعریف و بحث پیرامون ویژگی‌های تحقیق حین عمل، مراحل، نتایج و مزایای پژوهش حین عمل را مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

- در بخش دوم پس از تعریف آموزش ضمن خدمت و بحث پیرامون اهداف آن، رویکردی جدید به آموزش ضمن خدمت که تناسب بیشتری با تحقیق حین عمل دارد مطرح خواهد شد.

در بخش سوم تجانس رویکرد پژوهش حین عمل و آموزش ضمن خدمت نشان داده خواهد شد.

در پایان با ذکر خلاصه‌ای از گزارش پژوهش حین عمل گروهی از معلمان کلاس اول ابتدایی شهر تهران که به منظور ارتقای ابتکارها و تجربیاتشان در زمینه تربیت دینی- اخلاقی انجام شده است، پیشنهادهایی در مورد چگونگی استفاده از ظرفیت‌ها و امکانات این نوع پژوهش‌ها در آموزش و پرورش کشورمان ارائه خواهد شد.

### پژوهش حین عمل چیست؟

پژوهش حین عمل \* عبارت است از به کارگیری یافته‌های تحقیق برای حل مسایل عملی در موقعیت‌های اجتماعی که با نگرش به بهبود عمل در جریان اجرای آن عمل با همکاری و مشارکت محققان، شاغلان و افراد غیرمحقق صورت می‌گیرد. (۱)

کمیس و گروندی<sup>۶</sup> پژوهش حین عمل را در عرصه تعلیم و تربیت چنین تعریف کرده‌اند: دسته‌ای از فعالیت‌ها در برنامه‌ریزی درسی، رشد حرفه‌ای، بهبود برنامه‌های

\* برای اصلاح Action Research معادل‌های فارسی متنوعی مانند: اقدام پژوهشی، تحقیق حین عمل، اقدام پژوهی در عمل، تحقیق عمل، تحقیق در عمل، و تحقیق موقع عمل وضع شده است.

مدرسه و برنامه‌ریزی سیستم‌ها و سیاست‌گذاری‌هاست. این فعالیت‌ها راهبردهای عمل طراحی شده‌ای هستند که اجرا شده و سپس در معرض مشاهده، تفکر و تغییر قرار گرفته‌اند. شرکت‌کنندگانی که در جریان عمل حضور دارند، کاملاً درگیر این فعالیت‌ها هستند. (۲)

در تعاریف جدید از پژوهش حین عمل، جنبه‌های اجتماعی- آموزشی آن نیز در نظر گرفته می‌شود: "پژوهش حین عمل نوعی تحقیق است که به وسیلهٔ افراد درگیر در موقعیت‌های اجتماعی- آموزشی انجام می‌شود و هدف آن بهبود استدلال، اعمال عدالت اجتماعی و ارتقای فهم و ادراک این افراد اوضاع و شرایط است. در نتیجه، بهترین حالت چنین تحقیقی آن است که با مشارکت تمام افراد درگیر انجام شود که به صورت گروه تحقیق‌کننده قدرت و اختیار بیشتری برای پیاده کردن نتایج تحقیق به دست می‌آورد. (۳)

یکی از برتری‌های پژوهش حین عمل، این است که پژوهشگر بر اساس نتایج به دست آمده می‌تواند تعدیل یا تغییر لازم را بلافاصله به عمل آورد. (۴)

بنابراین، پژوهشگر فردی خشتی و بی‌طرف نیست بلکه خواهان تغییر است. می‌خواهد وضع نامطلوب موجود، متحول شود و در مسیر اثربخشی پیش رود. در حقیقت، او نوعی رابطهٔ عاطفی و ذهنی و درونی با مسایل دارد و کسی نیست که صرفاً با اتکا به برخی از فنون و روش‌های تحقیق به یافتن رابطه‌ها اکتفا می‌کند بلکه می‌کوشد همواره خود و کلاس درسی‌اش را رشد دهد از این رو مدام به جست و جو می‌پردازد و همواره به دنبال مطالعه و یادگیری است؛ با دیگران همکاری می‌کند، به گفته‌های همکارانش گوش می‌دهد، سعهٔ صدر دارد و آماده پذیرفتن انتقادات است. (۵)

پژوهش حین عمل دارای انواع مختلفی است و خصلت رشته‌ای<sup>۷</sup> خاصی ندارد. در جریان تحقیق حین عمل، افراد می‌توانند رویکردهای مختلفی چون رویکرد اقتصادی، پایدارگرایانه، سیاسی، تاریخی و ... را انتخاب کنند.

بررسی انواع رویکردهای پژوهش حین عمل فرصتی مستقل می‌طلبد: اما بی‌مناسبت نیست که در این‌جا خلاصه‌ای از مقالهٔ جانث مسترز<sup>۸</sup> در مورد پیشینهٔ انواع تقسیم‌بندی‌های مفهوم پژوهش حین عمل و نتیجه‌گیری وی در این باب مطرح شود. (۶) گراندی<sup>۹</sup> پژوهش حین عمل را به سه گونهٔ فنی<sup>۱۰</sup>، عملی<sup>۱۱</sup> و رهایی‌بخش<sup>۱۲</sup> تقسیم می‌کند. هالتر و استوارت بارکوت<sup>۱۳</sup> رویکردهای پژوهش حین عمل را شامل رویکردهای تکنیکی مشارکتی<sup>۱۴</sup>، تعاملی مشارکتی<sup>۱۵</sup> و رویکرد فزاینده‌گی<sup>۱۶</sup> می‌دانند. مک‌کران<sup>۱۷</sup> نیز سه نوع پژوهش حین عمل را با عنوان:

الف) دیدگاه علمی - تکنیکی<sup>۱۸</sup> حل مسأله.

ب) پژوهش حین عمل با رویکرد عملی - تأملی<sup>۱۹</sup>

پ) تحقیق عمل انتقادی - رهایی‌بخش<sup>۲۰</sup> فهرست‌بندی کرده است.

مک‌کاجوون و جارگ<sup>۲۱</sup> سه دیدگاه پژوهش حین عمل را چنین فهرست می‌کنند:

(۱) دیدگاه پوزیتیویسمی

(۲) دیدگاه تفسیری<sup>۲۲</sup>

(۳) دیدگاه علم انتقادی<sup>۲۳</sup>

بنا به نظر جانث مسترز، این طبقه‌بندی‌های به ظاهر متنوع را می‌توان با اندکی تسامح در یک چارچوب واحد قرارداد؛ بنابراین، رویکردهای پژوهش حین عمل شامل گروه‌های زیر است:

الف) رویکردهای تکنیکی / تکنیکی - مشارکتی / علمی - فنی / پوزیتیویسمی

ب) رویکردهای تعاملی - مشارکتی / عملی - تأملی / تفسیری

پ) رویکردهای فزاینده / انتقادی - رهایی‌بخش / علم انتقادی

با توجه به آنچه گفته شد، می‌توان رویکردهای پژوهش حین عمل را از جهت میزان افتراق با رویکردهای پژوهش کمی در محور یک طیف قرار داد. در رویکردهای گروه الف (دارای تفاوت کم‌تر با پژوهش‌های کمی) هدف پژوهشگر عمدتاً بهبود شرایط و روش‌هاست. در این رویکرد، محقق بسیار کم‌تر به دنبال تولید دانش جدید

است. رویکردهای گروه ب (دارای تفاوت قابل توجه با پژوهش‌های کمی) صبغه تفسیری دارند و موجبات درگیری بیش‌تر محقق با موقعیت عملی را فراهم می‌آورند. ضمناً مفهوم دانش در این پژوهش‌ها تعاملی است و در موقعیت پژوهش تعیین می‌شود. در رویکردهای گروه پ (دارای تفاوت بسیار زیاد با پژوهش‌های کمی) اساساً هدف مورد انتقاد قرار دادن ساختارهای دانش و طبعاً توزیع دانش به مثابه یک منبع قدرت و برقراری عدالت است.

به رغم وجود رویکردهای سه‌گانه در عرصه پژوهش حین عمل، باید توجه داشت که پذیرش یک رویکرد به معنای نفی دیگر رویکردها نیست. بدین معنا که توجه به هدف و حوزه‌ای که در آن پژوهش حین عمل صورت می‌گیرد، نگاه پژوهشگر حین عمل تفاوت می‌یابد. چنانچه جانت مسترز معتقد است برای پژوهش در حوزه علوم تجربی، از رویکردهای تکنیکی (گروه اول) و برای پژوهش در حوزه علوم تاریخی و تأویلی<sup>۲۴</sup> از رویکردهای تعاملی (گروه دوم) و برای پژوهش در حوزه علوم انتقادی (نظیر علوم اجتماعی و اقتصادی) از رویکردهای انتقادی (گروه سوم) استفاده می‌شود.<sup>۱</sup> به هر روی، به رغم تنوع رویکردهای پژوهش حین عمل، می‌توان هر پژوهش عملی را حاوی عناصر درگیری عملی محقق با موقعیت عملی، تلاش در راستای حل مسایل، بازنگری مداوم در دانش یا روش کار دانست. به قول کارسون<sup>۲۵</sup> پژوهش در عمل در واقع چیزی جز تفسیر عمل نیست؛ یعنی، بصیرتی است که در سایه کنش‌ها و اعمال انجام می‌گیرد و هدف آن بهبود بخشیدن به حیات و زندگی فکری و ذهنی و عرصه‌ای است که فرد با آن سر و کار دارد. در تحقیق حین عمل، فرد محقق به صورت مشارکتی و نه به شکل بوروکراتیک، وضعیت را بهبود می‌بخشد نه آن که در قالب یک سری دستورالعمل‌های اداری این کار را انجام دهد. (۷)

۱ - در مقاله حاضر، بر ویژگی‌های نسبتاً مشترک پژوهش حین عمل در رویکردهای سه‌گانه تأیید شده است.

### پژوهش در عمل چهار ویژگی اساسی دارد: (۸)

- ۱- تحقیق عمل وابسته به موقعیت خاص است؛ یعنی، تشخیص مشکلی مشخص در متن و زمینه‌ای ویژه و کوشش برای حل مشکل در همان زمینه و صنعت.
- ۲- پژوهش در عمل مبتنی بر همکاری است و در آن گروه‌هایی از محققان و شاغلان کارآزموده با یکدیگر همکاری می‌کنند.
- ۳- مبتنی بر مشارکت است که در آن اعضای تیم مستقیماً در اجرای تحقیق مشارکت دارند.
- ۴- پژوهش در عمل، "خود ارزیاب" ۲۶ است، در جریان تحقیق اصلاحات و تغییرات به عمل می‌آید و همین تغییرات نیز به طور مداوم مورد ارزیابی قرار می‌گیرد.

### روش و مراحل پژوهش در عمل

"کرت لویس" ۲۷ واضح واژه "پژوهش در عمل" آن را متشکل از چهار مرحله برنامه‌ریزی ۲۸، اقدام ۲۹، مشاهده ۳۰ و تأمل و تفکر ۳۱ می‌داند که باید در بستری حلزونی ۳۲ تکرار شوند. (۹)

ادراک حاصل از مشاهده، تأمل و تفکر به بهبود عمل، برنامه‌ریزی و اقدام مجدد منجر می‌شود و چرخه تحقیق در عمل ادامه پیدا می‌کند.

### مراحل پژوهش حین عمل

پژوهش حین عمل به طور کلی شامل سه مرحله:

(الف) تشخیص

(ب) اجرا

(پ) ارزیابی و عرضه است (۱۰) و به طور تفصیلی آن را می‌توان شامل مراحل زیر

دانست.

۱- مشخص کردن مسأله: در این مرحله "موقعیت نامعین" مورد مطالعه باید به طور آشکار بیان شود. برای این منظور، لازم است ویژگی‌های این "موقعیت"، تصویر و گستردگی آن توصیف گردد. سپس، با مطالعه کافی درباره موضوع و مذاکره با معلمان مربوط، پژوهشگران، مشاوران و نیز افراد دیگر، سؤال‌های پژوهشی تدوین شود.

۲- گردآوری اطلاعات: در این مرحله، برای این که جوانب مسأله به درستی مشخص شده و برای آن راه حل جدیدی پیدا شود، لازم است ضمن مذاکره با سایر همکاران، با استفاده از روش‌های علمی نیز به جمع‌آوری اطلاعات اقدام گردد. داشتن روحیه انعطاف‌پذیری و مشارکتی در این مرحله، می‌تواند کمک بسیار مؤثری در مذاکره مطلوب با همکاران و پیش‌کسوتان باشد.

۳- انتخاب یک راه موقت و پیشنهادی یا تهیه طرح برای عمل: بر مبنای اطلاعات جمع‌آوری شده و مذاکره با همکاران و متخصصان، سرانجام راه حل مناسبی برای اقدام انتخاب می‌شود که به صورت طرحی برای اجرا در عمل تهیه خواهد شد.

۴- تجربه کردن یا اجرای عمل انتخاب شده: در این مرحله، راه جدید به طور عملی اجرا می‌شود و مورد تجربه و آزمایش قرار می‌گیرد. چگونگی اجرا و آثار آن، به دقت و به صورت منظم مطالعه خواهد شد. برای سنجش عمل در زمان اجرا می‌توان با استفاده از ابزارهای زیر اطلاعات لازم را جمع‌آوری کرد.

الف) پرسشنامه

ب) یادداشت‌های روزانه معلم

پ) مصاحبه

ت) فرم‌های مشاهده

علاوه بر این ابزارها همکاران، متخصصان آگاه و اولیای دانش‌آموزان نیز می‌توانند در زمان اجرا و تجربه کردن، معلم را یاری کنند تا کار خود را مورد ارزیابی قرار دهد.

۵- تحلیل داده‌ها و ارزیابی نتایج: در این مرحله، تحلیل داده‌ها با استفاده از

روش‌های کمی و کیفی انجام خواهد شد.

۶- برنامه‌ریزی و اقدام مجدد: اطلاعات حاصل از اجرای طرح می‌تواند به برنامه‌ریزی و اقدام مجدد منجر شود. به این صورت که با توجه به نتایج به دست آمده، راه حل یا طرح جدید برای اقدام دوباره و انجام پژوهش حین عمل، در مورد آن تهیه می‌شود. بنابراین، چرخه پژوهش حین عمل به منظور بهبود عمل و رسیدن به نتایج مثبت می‌تواند ادامه داشته باشد.

در فرایند پژوهش حین عمل، ممکن است مراحل به شکلی کاملاً منظم -مطابق آنچه ارایه شد- رعایت نشود؛ زیرا این فرایند بسیار سیال و منعطف است. ملاک موفقیت این نیست که محققان مراحل یاد شده را طی کنند؛ مهم این است که به فهمی عمیق در مورد تجارب خویش و موقعیتی که این تجارب در آن شکل گرفته است نایل شوند و احساس کنند که تجارب و اعمال آن‌ها در نتیجه پژوهش در حین عمل، بهبود و تکامل گرفته است. (۱۱)

### نتایج و مزایای پژوهش حین عمل

همه فعالیت‌های پژوهش حین عمل، دو هدف اساسی دارند: یکی درگیر شدن با اوضاع یعنی جزئی از فرایند تحقیق بودن و دیگری، بهبود اوضاع (۱۲). گرچه نایل شدن به این دو هدف انگیزه کافی برای مبادرت به اقدام پژوهی و نیز مقبولیت قابل توجهی ایجاد می‌کند اما اهداف ضمنی دیگر و مزایای بسیاری بر پژوهش حین عمل -به خصوص پژوهش حین عمل گروهی یا مشارکتی ۳۳- مترتب است. توضیح آن که پژوهش حین عمل را از نظر حیطه عمل و تأثیر آن می‌توان به سه گونه الف) محقق معلم، ب) پژوهش حین عمل مشارکتی و پ) پژوهش حین عمل مدرسه‌گستر تقسیم کرد. (۱۳)

در گونه اول (محقق معلم)، بر ایجاد تغییرات در یک کلاس توسط فرد معلم تأکید می‌شود. در نوع دوم (مشارکتی)، حیطه تغییرات شامل چند کلاس -مثلاً کلاس‌های یک پایه است- و در نوع سوم، بهبود کل مدرسه با همکاری همه کارکنان مدرسه مورد نظر



است. پژوهش حین عمل مدرسه گستر، در واقع شکل جامع تر پژوهش حین عمل مشارکتی است. در ادامه به بعضی از این اهداف و مزایا اشاره می شود.

دست اندرکاران فعالیت های آموزشی - به ویژه معلمان - اگر خود به کندوکاو درباره مسایل مربوط به خویش بپردازند، از آن وظایف آگاه تر می شوند و برای انجام دادن آن ها کوشش بیش تری به عمل می آورند. عملکرد معلمان زمانی بهبود می یابد که آنان تجربه های خود را در رابطه با فرایندهای یاددهی - یادگیری، با همکاران خویش در میان گذارند و با آنان تبادل نظر کنند.

در نتیجه پژوهش حین عمل معلمان نتایج تحقیق، کاربرد ملموس تری خواهد داشت. (۱۴)

وقتی معلمان در مورد کار خود به پژوهش می پردازند، تصمیم گیرنده های مستقل تر و در نتیجه، انتخاب گران بهتری می شوند. (۱۵) اگر معلم به پژوهش بپردازد، به نتایج و کاربرد آن احساس تعلق خاطر می کند. او ضمن پژوهش رشد می کند، چاره یاب می شود و بدین ترتیب، نوآوری و نوجوانی اشاعه می یابد. (۱۶) کمیس (۱۹۹۸) موارد زیر را به عنوان مزایای پژوهش در عمل ذکر می کند.

- در فرایند اجرای تحقیق عمل مشارکتی، معلمان می آموزند که از راه تجربه و عمل، دوستان منتقدی برای یکدیگر باشند.

- پژوهش حین عمل به معلمان کمک می کند که در موقعیت واقعی تدریس درک بهتری از عمل خود داشته باشند. این امر به بهبود عمل آن ها در کلاس منجر می شود.

- پژوهش حین عمل، رهایی بخش است؛ یعنی، به افراد کمک می کند خود را کشف کنند و از موانع و ساختارهای اجتماعی و غیر منطقی، غیر مولد، ناعادلانه، غیر منصفانه و توجیه ناپذیری که رشد فردی آن ها را محدود می سازد، رها شوند. پژوهش حین عمل، یک فرایند یادگیری است که نتایج آن تغییرات واقعی و حقیقی می باشد. (۱۷)

## تناسب پژوهش حین عمل با تحقق اهداف آموزش خدمت

پس از بررسی ویژگی‌ها و مزایای کلی پژوهش حین عمل، در این‌جا لازم است بر فلسفه استفاده از پژوهش حین عمل در آموزش‌های ضمن خدمت تأکید شود. برای بررسی این امر، در بخش حاضر ابتدا در مورد ماهیت، اهداف و ویژگی‌های ضروری برای آموزش ضمن خدمت مطلوب بحث می‌شود. سپس تجانس اهداف و ویژگی‌های مذکور با ویژگی‌ها و مزایای پژوهش حین عمل - که قبلاً معرفی شد - مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرد.

### تعریف آموزش ضمن خدمت

در آموزش ضمن خدمت - بر خلاف آموزش و پرورش کلاسیک - با بزرگسالانی سر و کار داریم که به اقتضای نیازهای حرفه‌ای و شخصی‌شان، باید از برخی دانش‌ها و مهارت‌های جدید اطلاع یابند. از این رو، آموزش ضمن خدمت باید نوعی جهت‌گیری "مشکل‌گرا" داشته باشد. به عبارت دیگر، لازم است محتوا و شیوه‌های آموزشی به نحوی باشد که نیازهای حرفه‌ای و شخصی افراد و مسایلی را که آن‌ها در محیط کاری و زندگی خویش با آن درگیرند، مرتفع سازد.

با وجود چنین پیش‌فرضی، آموزش ضمن خدمت را می‌توان چنین تعریف کرد: "بهبود نظام‌دار و مستمر مستخدمان از نظر دانش‌ها، مهارت‌ها و رفتارها که به ارتقای آن‌ها و سازمان محل خدمتشان کمک می‌کند. از این رو، تصور می‌رود که هدف آموزش ضمن خدمت ایجاد توانایی بیشتر و تولید و افزایش کارایی در شغل فعلی و کسب شرایط بهتر برای احراز مقامات بالاتر باشد." (۱۸)

به نظر پی‌روگاتر (۱۹۸۳) آموزش ضمن خدمت عبارت است از "کوشش نظام‌دار به منظور هماهنگ کردن آروزها و علایق و نیازهای آنی افراد با نیازهای آنی سازمان در قالب کارهایی که از افراد انتظار می‌رود." (۱۹)

جوهره اصلی آموزش ضمن خدمت در سازمان‌ها و نهادها عبارت است از افزایش کارایی کارکنان و ایجاد سازش با محیط از طریق "حل مشکلات" که نتیجه آن افزایش خدمات در کارکنان است.

### اهداف آموزش ضمن خدمت

- ۱- افزایش توانایی حرفه‌ای و پرورش توانایی‌های بالقوه برای انجام دادن و تکالیف روزانه.
  - ۲- آماده کردن کارکنان برای تصدی وظایف و مسؤولیت‌های جدید.
  - ۳- ارتقای سطح دانش و آگاهی‌های کارکنان اداری و آموزشی.
  - ۴- ارتقای سطح مهارت‌های شغلی کارکنان اداری و آموزشی.
  - ۵- ایجاد رفتار مطلوب و متناسب با ارزش‌های پایدار جامعه در کارکنان.
  - ۶- افزایش رضایت شغلی و بهبود روحیه کارکنان.
  - ۷- افزایش قابلیت انعطاف در کارمند نسبت به اعمال روش‌های جدید و نو و استفاده از وسایل و تجهیزات مدرن و نیز تغییرات سازمانی.
  - ۸- ایجاد روح همکاری در میان کارکنان در جهت تحقق اهداف سازمان.
  - ۹- ایجاد زمینه‌های استفاده از حداکثر منابع موجود انسانی به منظور دستیابی به اهداف و سیاست‌های سازمان
  - ۱۰- به هنگام کردن آموزش نیروی انسانی شاغل در آموزش و پرورش در جهت ارتقای سطح اطلاعات آنان و نیز ایجاد زمینه‌های رشد خلاقیت و نوآوری‌ها.
- نکته قابل ذکر این است که تأکید بر هر یک از اهداف یاد شده، متناسب با شرایط و ویژگی‌های زمانی متفاوت خواهد بود. به این معنا که در شرایط خاص ممکن است بر برخی از این اهداف، بیش‌تر تأکید شود. (۲۰)

## اصول آموزش ضمن خدمت

اصول چارچوب‌های نظری در بحث آموزش ضمن خدمت، تعیین‌کننده چگونگی ارایه و انجام این‌گونه آموزش‌ها خواهند بود. در واقع، با رعایت این اصول، آموزش ضمن خدمت اثربخشی و کارایی در خور توجهی خواهد یافت.

با توجه به اهمیت اصول در شکل بخشیدن به فعالیت‌های آموزشی، در این قسمت اصولی را که کمیسیون آموزش ضمن خدمت کنفرانس بین‌المللی آموزش انگلیسی<sup>۳۴</sup> در مورد آموزش ضمن خدمت معلمان مطرح کرده است، با توجه به دید متفاوت آنان با دیدگاه سنتی، مورد بحث قرار می‌دهیم. بنا بر دیدگاه سنتی، آموزش ضمن خدمت به صورت آموزش مهارت‌های تدریس طی دوره‌های خاص، متفرق و پراکنده بدون ارتباط با یکدیگر عرضه می‌شده‌اند ولی از نظر کمیسیون آموزش ضمن خدمت این کنفرانس، آموزش ضمن خدمت به عنوان عاملی اساسی در فرایند آموزش مادام‌العمر در نظر گرفته شده است که طی آن، معلمان از طریق اعمال متفکرانه به رشد حرفه‌ای نایل می‌شوند. معلمان همچون صاحبان سایر حرفه‌ها از راه کسب تجربیات، گفت و گوها، تفکرات و تعاملات با همکاران در باورهای قبلی خود تجدید نظر کرده دانشی جدید را بنا می‌کنند. تدریس یک فن و در عین حال یک هنر است که اگرچه فرد ممکن است مدتی طولانی به آن اشتغال داشته باشد ولی هرگز در آن به کمال نخواهد رسید. (۲۱) با توجه به این دیدگاه در آموزش ضمن خدمت، اصول مورد توصیه کمیسیون مذکور شامل موارد زیر است.

### اصل اول: عمل فکورانه<sup>۳۵</sup>

معلمان درگیر عمل و تفکرند؛ بنابراین، یادگیری کلید تدریس بهتر است. تفکر آنان آگاهانه است و با مشارکت با یک جمع حرفه‌ای، زمینه مناسبی را برای سؤال کردن فعال، ارزیابی و بازنگری در فرایند تدریس و دست‌یابی به اندیشه‌های اساسی برای بهبود افراد فراهم می‌شود. دانش از طریق تأمل و تفکر در مورد ارتباط بین نظر و عمل، موقعیتی که یادگیری در آن‌ها رخ می‌دهد، آثار و روش‌های تدریس خاص و طیف

وسعی از اعمال جایگزین، به معلمان کمک می‌کند تا نظریه و عمل را در تدریس و یادگیری در هم ادغام کنند. هر چه معلمان امکانات و محدودیت‌های محل کار خود را بهتر درک کنند، بهتر می‌توانند از محدودیت‌ها رها شوند و امکانات را به واقعیت نزدیک سازند.

### اصل دوم: مالکیت ۳۶

تغییر را نمی‌توان به زور ایجاد کرد. معلمان این حق را دارند که اعمالشان را در سایه آنچه در آموزش ضمن خدمت اتفاق می‌افتد تغییر دهند یا ندهند. فقط هنگامی که معلمان خودشان تصمیم بگیرند که این تغییرات مطلوب و دست‌یافتنی است تغییرات اصیل و واقعی اتفاق خواهد افتاد. بنابراین آموزش ضمن خدمت در یک محیط پذیرش ریسک، تجاربی را فراهم می‌سازد که با زمان کافی و مشاوره مناسب، معلمان را حمایت و پشتیبانی می‌نماید، تا راههای متفاوت تدریس و یادگیری را بیازمایند، بر روی این گونه تجارب تفکر و تأمل نمایند، آنچه را که کوشش کرده‌اند به آن نایل شوند و بیاموزند، به طور آگاهانه‌ای با مشارکت همکارانشان بیازمایند، آنچه را رخ داده ارزیابی کنند، نظرات و اعمالشان را بازبینی نمایند و در مورد نظرات و اعمال آینده‌شان تصمیم‌گیری کنند.

### اصل سوم: نظریه‌پردازی در مورد عمل ۳۷

نیاز متعارف به آموزش ضمن خدمت عملی به مفهوم نادیده انگاشتن پایه‌های نظری تعلیم و تربیت نیست. آموزش ضمن خدمت ناظر به رفتار معلمان است و با پیش‌فرض‌های نظری که زیربنای رفتار معلمان است، سر و کاری ندارد. اما هنگامی که معلمان در مورد ماهیت و فرآیند "پژوهش‌های کمی و کیفی درباره تدریس و یادگیری" شناخت پیدا کنند، قادر خواهند شد که چگونگی تأثیر این پژوهش‌ها را بر اعمال آگاهانه تربیتی خودشان ارزیابی نمایند. ضمناً با استفاده از این ارزیابی‌ها، می‌توانند اثربخشی کار خودشان را نیز مورد ارزشیابی قرار دهند. آموزش ضمن خدمت می‌تواند به معلمان کمک کند تا با مشارکت در فرآیند یک پژوهش عالمانه، در مورد تأثیر پژوهش در کمک به نظریه‌پردازی در مورد عمل فکر نمایند.

### اصل چهارم: همکاری ۲۸

همکاری در تصمیم‌گیری‌ها، گفت و گو و پژوهش‌ها و دیدگاه‌های مشترکی را در مورد تدریس و یادگیری به وجود می‌آورد. در نتیجه، آموزش ضمن خدمت، انتقال اطلاعات جمع‌آوری شده به وسیله دیگران یا تحمیل دسته‌ای از تغییرات نیست بلکه محیطی را به وجود می‌آورد که در آن همه مشارکت‌کنندگان با هم کار می‌کنند و در مورد سؤال‌ها و مطالب مهم، به تحقیق می‌پردازند.

### اصل پنجم: عاملیت ۳۹

آموزش ضمن خدمت مبتنی بر همکاری، بحث قدرت را پیش می‌کشند و سؤال‌هایی را مطرح می‌کند؛ از جمله این که "چه کسی مسئول است؟" و "چه کسی درباره محورها و زمان برنامه‌های آموزش ضمن خدمت تصمیم می‌گیرد." اگر معلمان بخواهند مسئولیت یادگیری خود را به عهده بگیرند و آن را حفظ کنند، باید در تصمیم‌گیری در مورد آنچه برای رشد حرفه‌ای خود درباره آن به جست و جو می‌پردازند و این که چگونه این پژوهش‌ها را اجرا کنند، نقش فعالی به عهده بگیرند. معلمان نیاز دارند که بین خود در مورد نوع آموزش ضمن خدمتی که دوست دارند برای آن‌ها ترتیب داده شود، به توافق برسند.

### اصل ششم: زمان کافی ۴۰

برای بسیاری از فراگیرندگان یادگیری حایز اهمیت<sup>۴۱</sup> احتیاج به زمان دارد. تغییر یک فرایند است و یک حادثه نیست. هر چند می‌توان به سرعت آموزش داد ولی یادگیری واقعی با شتاب حاصل نمی‌شود. وقتی مشارکت‌کنندگان فکور عقاید و رفتارشان را مورد سؤال قرار می‌دهند، باید وقت مناسب در اختیار آنان قرار گیرد. این فرایندی تکرارشونده<sup>۴۲</sup> است؛ بدین معنا، در حالی که تحقیق در مورد نظریات فرد در حال انجام است، سؤالاتی به وجود می‌آید و مسایل جدیدی مطرح می‌شود؛ راه حل‌های موقتی مورد بحث قرار می‌گیرند و سپس سؤالات بیش‌تری پیش می‌آید. آموزش ضمن خدمت معلمان باید چنان برنامه‌ریزی شود که این فرایند تکرارشونده در طول زمان اتفاق بیفتد.

**اصل هفتم: همکاری مدیریتی ۴۳**

همچنان که در یک محیط سازنده کلاسی، معلمان و دانش‌آموزان جامعه یادگیرندگان را تشکیل می‌دهند، در یک محیط سازنده کاری نیز معلمان و مدیران، جامعه‌ای از متخصصان درگیر در امر تعلیم و تربیت را تشکیل می‌دهند. در چنین زمینه‌ای که آموزش ضمن خدمت دانش و مهارت‌های جامعه متخصصان را ارتقا می‌بخشد، مدیران مدارس می‌توانند رهبران اثربخش‌تری باشند؛ زیرا آن‌ها هم یادگیرنده و هم خطرپذیرند.<sup>۴۴</sup> معلمان و مدیران می‌توانند مطالب اساسی و خواندنی‌های مربوط<sup>۴۵</sup> به حرفه خود را مورد بحث قرار دهند و با هم به کشف علایق سازمانی و آموزشی نایل شوند. معلمان و مدیرانی که بدین طریق با هم کار می‌کنند، می‌توانند اهداف و دیدگاه‌های مشترکی را بنا گذارند.

**اصل هشتم: همکاری‌های جامعه و مدرسه ۴۶**

آموزش ضمن خدمت که به عنوان همکاری بین معلمان، اولیا مدرسه و اعضای جامعه مورد قبول قرار گرفته است، ارتباط بین مدرسه، معلمان و جامعه را تقویت می‌کند. همکاری‌های متنوع شامل همکاری با صاحبان صنایع، مراکز تحقیقاتی، ادارات آموزش و پرورش، دانشگاه‌ها، نمایندگان مجلس، مدارس و معلمان را در فهم و بیان علایق جامعه بزرگ‌تر تواناتر و قوی‌تر می‌سازد و موجب آگاهی عمیق‌تر از زمینه‌هایی می‌شود که یادگیری و تدریس در آن اتفاق می‌افتد.

**اصل نهم: تکثرگرایی و مردم‌سالاری ۴۷**

آموزش ضمن خدمت به تنوع فرهنگی و زمینه اجتماعی مدرسه احترام می‌گذارد و نیازها و علایق اعضای جوامع فرهنگی را مد نظر قرار می‌دهد. به همین دلیل، این مسأله را می‌پذیرد که معلمان می‌آموزند چگونه به طور مؤثری با دانش‌آموزانی که فرهنگ‌های مختلفی دارند، کار کنند تا یک جامعه مردم‌سالار اصیل و واقعی را در کلاس و اجتماعشان بنا نهند. آموزش ضمن خدمتی که بر اصول فوق بنا شده باشد، با نقد و اصلاح مداوم این اصول، نمونه‌هایی اصیل از معلمان مردم‌سالار و مشارکت‌جو را پدید

می‌آورد که به یادگیرندگان و دیگران نشان می‌دهند و می‌آموزند که در یک جامعه تربیتی چگونه مشارکت، ارزش‌های مردم سالاری را پایدار می‌سازد.

### اصل دهم: حمایت پنهان و آشکار ۴۸

از آن‌جا که آموزش ضمن خدمت به منزله‌ای یک خدمت حرفه‌ای به معلمان مدارس و دانش‌آموزان است، ادارات آموزش و پرورش باید از معلمان در تداوم کوشش‌هایشان برای شرکت در چنین آموزش‌هایی حمایت کنند. نظر به این که طی دوره‌های آموزش ضمن خدمت، انتظار بیش‌تری می‌رود که معلمان به رشد حرفه‌ای<sup>۴۹</sup> نایل آیند، این مشارکت‌ها باید شناخته و حمایت شوند. حمایت‌های آشکار نظیر کاهش مسؤلیت‌های تدریس، اختصاص دادن وجه برای اعضا و مسافرت و اختصاص وقت آزاد، آموزش ضمن خدمت را به سمت جامعه‌ای کاملاً تربیتی سوق می‌دهند. این گونه رشد حرفه‌ای بخشی مورد انتظار از حرفه معلمی است.

### تجانس پژوهش در حین عمل و آموزش ضمن خدمت

پس از معرفی پژوهش در عمل و بحث در مورد آموزش ضمن خدمت، در این قسمت با توجه به ویژگی‌های حرفه معلمی و ماهیت، اهداف و اصل آموزش ضمن خدمت و مقایسه آن‌ها با ویژگی‌های پژوهش حین عمل، نشان خواهیم داد که چگونه رویکرد پژوهش حین عمل می‌تواند به عنوان الگویی برای آموزش ضمن خدمت معلمان به کار گرفته شود و بسیاری از اهدافی را که در آزمایش‌های سستی ضمن خدمت قابل دست‌یابی نیستند، تحقق بخشد. شایان ذکر این که تأکید بر پژوهش در عمل به عنوان رویکردی جدید در آموزش ضمن خدمت معلمان، به معنای رد بقیه روش‌های آموزش نیست بلکه آنچه این مقاله در پی آن است، ذکر این معناست که بسیاری از اهداف آموزش ضمن خدمت به وسیله پژوهش در عمل به نحو مطلوب‌تری قابل دست‌یابی‌اند.



اگر در مورد تحقق بعضی از اهداف نظیر ارتقای سطح دانش معلمان، روش‌های سنتی را کارآمد بدانیم، نیل به اهدافی نظیر افزایش رضایت شغلی، ایجاد زمینه‌های رشد و خلاقیت و نوآوری، ایجاد روح همکاری، افزایش قابلیت انعطاف، اعمال تغییر و ... با این روش‌ها به سادگی ممکن نیست.

باید توجه داشت که حرفه معلمی به دلیل سر و کار داشتن با انسان و محیط فرهنگی او پیچیدگی خاصی دارد و بدیهی است آماده‌سازی معلمان برای رویارویی با این وضعیت‌های پیچیده اغلب منحصر به فرد، با آموزش مجموعه‌ای از مهارت‌های مکانیکی امکان‌پذیر نیست.

علاوه بر این، امروزه نقش معلم از یک تکنسین ماهر<sup>۵۰</sup> به روشنفکری تحویل آفرین<sup>۵۱</sup> در حال تغییر است. ما نهایتاً<sup>۵۲</sup> معتقد است که معلمان باید به گونه‌ای تربیت شوند که قادر به فهم معنای تغییر باشند. از نظر وی، در نظام آموزشی، تعلیم و تربیت صحیح وجود نخواهد داشت مگر این که افرادی تربیت شوند که بتوانند موقعیتی را که در آن قرار گرفته‌اند بشناسند و پس از یک بررسی دقیق و همه‌جانبه به تصمیم‌گیری بپردازند. به نظر او تعلیم و تربیت هم می‌تواند وسیله‌ای برای وفاق اجتماعی و هم وسیله‌ای برای ایجاد تغییر، تحول، خلاقیت و ابداع‌گرایی باشد. (۲۲)

از آن‌جا که نظام‌های آموزشی عموماً جهت‌گیری محافظه‌کارانه دارند، سعی می‌کنند علاوه بر کنترل معلمان، از نیروی آنان در جهت حفظ وضع موجود استفاده کنند و شاید به همین دلیل فرصت انتخاب، ابتکار و مشارکت در مسایل به آنان داده نمی‌شود.

آزبورن و دیگران معتقدند که اگر به معلمان فرصت ابداع و نوآوری داده شود، آن‌ها به خوبی از آن استقبال می‌کنند. فرصت ندادن به معلمان، نوعی مهارت‌زدایی<sup>۵۳</sup> از کار آنان است و موجب از دست رفتن مهارت‌ها، روزمره‌سازی فعالیت‌ها، فقدان احساس مسؤلیت در برنامه‌ریزی، جایگزینی فعالیت‌های مجزا به جای فعالیت‌های همه‌جانبه، کار بوروکراتیک و خسته‌کننده، فقدان فرصت تفکر، تضعیف استقلال و کنترل معلمان و

به طور کلی، تبدیل کار حرفه‌ای و همه جانبه آنان به کاری صرفاً فنی و تکنیکی است. (۲۳)

در نظام‌های آموزشی که جهت‌گیری محافظه‌کارانه دارند، دیدگاه "معلم به عنوان پیاده‌کننده اندیشه‌ها" نظریه غالب و شایع در بحث شایستگی معلم است. با پذیرش این دیدگاه، متخصصان سنجش کارآیی تربیتی از این نکته کاملاً واضح غفلت کرده‌اند که معلمان از رهگذر این دیدگاه به گونه‌ای نظام‌دار و عمدی به مهارت‌زدایی از خود تشویق می‌شوند. این دیدگاه از این که معلمان خود را مریضان متفکر بدانند، ممانعت می‌کند و آن‌ها را به سادگی به تکنسین‌هایی با مهارت بالا مبدل می‌سازد. (۲۴)

یکی از هدف‌های آموزش ضمن خدمت معلمان این است که معلمان را با اعمال روش‌های نو در تعلیم و تربیت آشنا سازند، ولی باید این نکته را در نظر گرفت که انجام دادن هر تغییری در نظام آموزشی در گرو مشارکت فعال معلمان است و از آنجا که معلمان، علاوه بر این که عامل تغییرند، باید طرفدار تغییر هم باشند، اعمال تغییرات بوروکراتیک از بالا به پایین و به صورت دستوری و تجویزی بدون مشارکت و پذیرش معلمان حتی در صورت موفقیت جز بیگانگی با کارشان حاصلی نخواهد داشت.

بدین ترتیب، تدریس به صورت وظیفه‌ای ماشینی و تکراری در می‌آید. ماریس<sup>۵۴</sup> می‌گوید: وقتی افراد دارای قدرت تغییرات، به گونه‌ای عمل می‌کنند که گویی تنها آن‌ها می‌توانند تبیین کنند، و وقتی تبیین‌های آن‌ها فوراً مورد پذیرش قرار نگرفت، مقاومت‌ها را به عنوان جهل و تعصب می‌نامند. آن‌ها به جای این که خود را متهم سازند، به معنای زندگی دیگران توهین می‌کنند. اگر فرصت دیگران را برای تأمل و ایجاد اصلاحات انکار کنیم، درست مانند این است که دیگران را عروسک‌های خیمه‌شب‌بازی تصور کرده‌ایم که با ریسمان باورهای ما می‌رقصند. (۲۵)

انتخاب رویکرد پژوهش در عمل برای اعمال اصلاحات و پیشرفت و بهبود برنامه‌های مدرسه به معلمان کمک می‌کند تا از نوعی "آلت دست اندیشه اصلاح

شدن<sup>۵۵</sup> دوری کنند. در نتیجه، معلم با پژوهش در عمل از این که منحصرأ یک وقایع‌نگار فعالیت‌های کلاسی باشد، به سمت این که یک عامل تغییر باشد حرکت می‌کند.

یک اصلاح آموزشی که راهبرد عمده آن آموزش ضمن خدمت معلمان است، بدین صورت تحقق می‌یابد که معلم را محور تغییر قرار دهد. اولاً بدین دلیل که این امر معلم را موظف می‌سازد که مسؤول شناخت وضع موجود و انجام تغییر شود. ثانیاً به این دلیل که خود معلم به عنوان عامل یا مروج تغییر، باید تغییر یابد. (۲۶)

از آن‌جا که معلم در خلال پژوهش در عمل تنها به وسیله شناخت حقیقت پویا و مشترک علم و تفسیر چند جانبه آن درک خود را گسترش خواهد داد. تغییر او نیز - که امری اجتناب‌ناپذیر و مطلوب است - در فرایند پژوهش در عمل اتفاق خواهد افتاد. (۲۷)

تجربه بیان شده توسط مک نیف<sup>۵۶</sup> این روند را به خوبی توضیح می‌دهد: "در روزهایی که من یک تکنسین ماهر بودم، در خط تولید می‌ایستادم و بازی و امتیازدهی را هدایت می‌کردم. من یک مشاهده‌گر و آلت دست تجارب دیگران بودم. اکنون من در بازی شرکت می‌کنم، پیروز می‌شوم، شکست می‌خورم، زندگی می‌کنم و یاد می‌گیرم." (۲۸)

در نتیجه، مفهوم آموزش ضمن خدمت و رشد منابع انسانی از آنچه قبلاً فقط به عنوان یک سازمان‌دهنده خارجی و برنامه درسی رسمی تصور می‌شد، به فرایندی تغییر یافته است که در آن، معلم (فردی یا گروهی) به طور منظم تلاش می‌کند که خود، دانش‌آموزان، زمینه مدرسه و اعمال جدیدش را در جهت بهبود بخشیدن به تدریس درک کند. این فرایند ممکن است با کمک یا بدون کمک یک تسهیل‌کننده خارجی توسط معلم یا معلمان شروع و اجرا شود. با این برداشت جدید، تحقیق توسط معلم یسا پژوهش در عمل می‌تواند به عنوان آموزش ضمن خدمت معلمان جهت رشد حرفه‌ای آنان لحاظ شود. (۲۹)

پژوهش حین عمل در کشورهای مختلف به منظور حل مسایل و ارتقای دانش حرفه‌ای، روز به روز مورد استقبال بیش‌تری قرار می‌گیرد. ولی متأسفانه در این زمینه در کشور ما تجربیات چندانی وجود ندارد. گزارشی که در ادامه مقاله عرضه می‌شود، به عنوان یکی از معدود تحقیقات انجام شده می‌تواند راه‌گشای طرح مسایل مربوط به استفاده از این رویکرد پژوهشی در ارتقای حرفه‌ای معلمان کشورمان باشد.

### گزارش پژوهش حین عمل مشارکتی توسط معلمان اول ابتدایی

از بدو تشکیل گروه تعلیم و تربیت اسلامی در پژوهشکده تعلیم و تربیت، این گروه با معلمان خلاق و علاقه‌مندی مواجه شد که در زمینه تربیت دینی- اخلاقی به خصوص در کلاس اول ابتدایی- نوآوری‌ها و ابتکارهایی ارائه نموده‌اند. معلمان با عرضه نوآوری‌های خود به گروه تعلیم و تربیت اسلامی خواستار آن بودند که این ابتکارها با دید تخصصی مورد نقد و بررسی قرار گیرد و در صورت لزوم، برای استفاده سایر همکاران تدوین و منتشر شود. گروه با توجه به نقش معلمان به عنوان تولیدکنندگان دانش حرفه‌ای و قبول این فرض که: "بهبود عامل تربیتی باید بر اساس پیش‌های تولید شده به وسیله معلمان حاصل شود و با قبول نقش معلمان در اعتبار بخشیدن به دانش تعلیم و تربیت"، برای این ابتکارها و خلاقیت‌ها ارزش‌والایی قائل بود و اعتقاد داشت که ادراک و تفسیر معلم از وقایع کلاس درس، که مبتنی بر ژرفانگری اوست و هم‌چنین راه‌حل‌های برگرفته از نبوغ، بصیرت، خلاقیت و تخیل در تدریس جایگاه ویژه‌ای دارند. (۳۰) با توجه به این که اهتمام در جهت تربیت معنوی دانش‌آموزان، در مقایسه با انتقال مجموعه‌ای از دانش‌ها، آگاهی‌ها و مهارت‌ها صعوبت، ظرافت و حساسیت بسیار افزون‌تری دارد، به همین سبب اعضای گروه تعلیم و تربیت اسلامی به فکر افتادند تا با جمع‌آوری و نقد و بررسی و ارتقا بخشیدن به تجارب و ابتکارهای برتر در زمینه تربیت دینی- اخلاقی، برای استفاده سایر معلمان و دست‌اندرکاران، زمینه تدوین آن‌ها را فراهم سازند. طی جلساتی که برگزار شد، اعضای

گروه در مورد نحوه انجام کار به بحث و تبادل نظر پرداختند. در نهایت، برای تحقیق در مورد ابتکارهای عرضه شده در زمینه تربیت دینی- اخلاقی به علت داشتن صبغه معنوی و هنری و همچنین وابسته بودن به موقعیت‌های خاص تدریس، به نظر رسید که رویکرد "پژوهش حین عمل" می‌تواند مناسب‌ترین راه برای ارتقای بخشی ابتکارها در این زمینه باشد.

بنابراین، طرحی با عنوان "اقدام‌پژوهی مشارکتی جهت ارتقای بخشی ابتکارهای معلمان پایه اول ابتدایی شهر تهران در زمینه نیل به اهداف تربیت دینی- اخلاقی" تدارک دیده شد. در این طرح با استفاده از رویکرد "پژوهش حین عمل" یا "اقدام‌پژوهی" که به صورت گروهی انجام پذیرفته است، معلمان نقش اصلی را به عنوان پژوهشگر به عهده داشته‌اند و با استفاده از ساز و کارهای گوناگون پژوهشی (پرسش‌نامه، مصاحبه و غیره) و هم‌فکری و تبادل نظر با سایر همکاران، طرح‌های ابتکاری و تجارب خود را ارتقا بخشیده‌اند.

## اهداف تحقیق

۱- بهبود ابتکارهای معلمان در زمینه تربیت دینی- اخلاقی از راه جمع‌آوری و بررسی ابتکارهای برتر که توسط معلمان منتخب برنامه‌ریزی شده و به اجرا در آمده‌اند و به طور نظام‌دار در معرض مشاهده، بازتاب و تغییر قرار گرفته‌اند.

۲- تدوین تجارب و خلاقیت‌ها در قالب گزارش اقدام‌پژوهی به منظور اشاعه نتایج این تجربیات و تحقیقات در نظام آموزشی کشور.

ضمناً با توجه به مزایای "پژوهش حین عمل" فواید و اهداف ضمنی زیر را می‌توان بر این پژوهش مترتب دانست:

الف) درگیر شدن معلمان در امر ارزش‌یابی از روش‌ها و در نهایت بهبود کیفیت

آن‌ها؛

ب) رشد مهارت‌های پژوهشی معلمان و علاقه‌مند ساختن آنان به تحقیق عمل آموزشی؛

ج) ارائه یک الگو برای انجام دادن "پژوهش حین عمل" به عنوان الگویی برای رشد حرفه‌ای معلمان و آموزش ضمن خدمت آنان.

### مراحل اجرای طرح

۱- درخواست از گروه‌های آموزشی مناطق بیست‌گانه شهر تهران، در جهت معرفی معلمان مبتکر در زمینه تربیت دینی- اخلاقی.

۲- برگزاری جلسات توجیهی آموزشی با شرکت ۶۰ نفر از معلمان مبتکر؛ در این جلسات که به طور عمومی و با حضور تمامی شرکت‌کننده تشکیل می‌شد، سعی شد با دعوت از متخصصان تعلیم و تربیت دینی و صاحب‌نظران عرصه پژوهش و توضیحات دست‌اندرکاران طرح، معلمان شرکت‌کننده با اهداف تربیتی دینی اخلاقی، نحوه انجام پژوهش حین عمل، چگونگی همکاری و مشارکت با یکدیگر در اجرای وظایف خویشتن در امر پژوهش و ارتقا بخشیدن به ابتکارهای همکارانشان هر چه بیش‌تر آشنا شوند.

۳- تشکیل سه گروه ۲۰ نفره کاری برای انجام دادن پژوهش و بحث و تبادل نظر در مورد طرح‌های ارائه شده که با هر یک از گروه‌های ۲۰ نفره یکی از مجریان طرح به عنوان تسهیل‌کننده جریان پژوهش حین عمل نیز همکاری می‌نمود.

۴- ارزیابی اولیه، تدوین و اصلاح مقدماتی طرح‌ها و پذیرش آن‌ها برای اجرا در کلاس درس توسط همکاران.

۵- اجرای طرح‌های منتخب در محیط واقعی کلاس درس، مشاهده، بازتاب و تغییر طرح‌ها و در نهایت ارزش‌یابی آن‌ها توسط معلمان مجری به عنوان محقق، زیر نظر مجریان طرح به عنوان کمک پژوهشگر.

- ۶- رایه نتایج حاصله از اجرای طرح‌ها در گروه مربوطه و بحث و تبادل نظر در مورد آن‌ها و استفاده از نتایج به عمل آمده برای ارتقای طرح‌ها.
- ۷- گزارش پژوهش‌های انجام شده و تدوین ابتکارهای اصلاح شده و ارتقا یافته در قالب جزوه‌های آموزشی.

### نحوه برگزاری جلسات

جلسات در طول سال تحصیلی ۷۷-۷۸ به مدت سه ساعت و نیم و به صورت ماهانه تشکیل می‌شد. در هر جلسه، ابتدا همه اعضای گروه به مدت یک ساعت، صحبت و بحث مشترک داشتند و با اهداف تربیت دینی اخلاقی و شیوه اقدام‌پژوهی آشنا می‌شدند و هماهنگی‌های لازم برای اجرای طرح به عمل می‌آمد. سپس، اعضا به سه گروه تقسیم می‌شدند و در هر گروه، معلمان به نوبت ابتکار خویش را عرضه می‌کردند. همه اعضای گروه وقت کافی داشتند تا درباره طرح اظهار نظر نمایند. در پایان، فرم ارزیابی مربوط به طرح را تکمیل می‌کردند و در اختیار طرح قرار می‌دادند. طراح با توجه به اظهار نظر همکاران، اصلاحات لازم را در طرح خویش به عمل می‌آورد و در جلسه بعد، طرح اصلاح شده را به گروه ارائه داد. بعضی از اعضای گروه که به اجرای طرح علاقه‌مند بودند، داوطلب می‌شدند که طرح را در کلاس‌های خویش اجرا کنند. در پایان نیز نتایج حاصل از اجرا و پژوهش حین عمل خویش را در جلسات گروهی در اختیار طراح قرار می‌دادند. در نهایت، طراح با توجه به نتایج پژوهش حین عمل خویش و اظهار نظرهای همکاران، طرح خویش را ارتقا می‌بخشید و آن را تحت عنوان "طرح نهایی" عرضه می‌نمود.

### نتایج حاصل از اجرای طرح

در طور دوره، در مجموع تعداد ۱۵۰ طرح به دست مجریان رسید. از میان طرح‌های ارائه شده، ۴۴ طرح فرصت عرضه در گروه‌های سه گانه معلمان را به دست آورد و از

این تعداد مقدمات اجرای ۲۲ طرح در مدارس شهر تهران فراهم گردید. اکثر معلمان شرکت‌کننده مسؤلیت اجرا و پژوهش و تهیه گزارش مربوط را به خوبی انجام دادند و اطلاعات خود را در اختیار هر یک از معلمان پیشنهاددهنده اصلی طرح قرار دادند. در بیش‌تر موارد، معلمان پیشنهاددهنده ابتکار اولیه، برای نظریات دیگر همکاران چه نظریاتی که بر اساس تجربیات پیشین ایشان ابراز شده بود و چه نظریاتی که بر اساس اجرا در محیط واقعی کلاس درس ابراز می‌شد، احترام لازم را قایل بودند. معلمان پیشنهاددهنده ابتکار، به نتایج ارزیابی بر اساس اجرا در محیط واقعی کلاس نسبت به ارزیابی بر مبنای تجارب پیشین معلمان توجه بیش‌تری مبذول می‌داشتند؛ چرا که معتقد بودند نظریات همکاران مبتنی بر نقاط قوت و ضعف طرح‌ها، در صورتی می‌تواند دقیق باشد که خود این طرح را در عمل تجربه کنند.

بر اساس نتایج یک فرم نظرسنجی از معلمان شرکت‌کننده و بازخوردهای شفاهی ایشان با مجریان طرح، به نظر رسید برخورد توأم با احترام واقعی نسبت به معلمان و شنیدن نظریات آن‌ها می‌تواند هر یک از ایشان را که به طور طبیعی به طرح ابتکاری خود دل‌بستگی خاصی داشتند، به تحمل و پذیرش انتقادهای وادارد. علاوه بر این، جلسات ارزیابی گروهی به صورتی ترتیب یافته بود که معلمان زمان مساوی برای اظهار نظر و بحث و گفت و گو در اختیار داشته باشند و فرصتی مناسب برای بحث و گفت و گو به منظور ارتقای سطح کیفی هر یک از کارها فراهم آید. در این جلسات، هیچ یک از معلمان به دیگران برتری نداشت و سعی می‌شد محیطی فراهم شود تا همه به صورت یکسان از تجربیات یکدیگر استفاده کنند. علاقه معلمان به تجربیات و طرح‌های ابتکاری همکارانشان، بسیار زیاد بود و حتی از مجریان طرح می‌خواستند ترتیبی داده شود تا بتوانند از ابداعات و ابتکارهایی که در گروه‌های دیگر مطرح می‌شود، مطلع گردند و در مورد آن‌ها تحقیق کنند. با آن که اقدام به پژوهش در حین عمل به علت ناکافی بودن آموزش در ابتدا برای معلمان مشکل بود ولی در نهایت، بیش‌تر آن‌ها توانستند بیش از سه طرح را مورد پژوهش قرار دهند.



از جمله نتایج جنبی این طرح، جلب توجه بیش تر معلمان شرکت کننده به تربیت دینی- اخلاقی بود.

بنا به گفته خود معلمان، شرکت در این جلسات سبب شده بود که در مورد تحقق اهداف تربیت دینی اخلاقی بیش تر بیندیشند و به دنبال خلاقیت بیش تر در این زمینه باشند.

در نظرخواهی های به عمل آمده در طی دوره، معلمان اظهار می کردند که اگر برگزاری دوره های ضمن خدمت نیز به صورت پژوهش حین عمل باشد، بسیار مفید خواهد بود.

با توجه به آنچه گفته شد، به نظر می رسد با رعایت شرایط محیطی ایران و کمک گرفتن از صاحب نظرانی که بر مسایل عملی تدریس نیز احاطه داشته باشند، می توان با تشکیل گروه های پژوهش حین عمل از میان معلمان داوطلب و علاقه مند و آموزش آنان در این زمینه، به بهبود اجرای برنامه های آموزشی- تحقیقی بیش از پیش امیدوار بود.

### پیشنهادها

پیشنهادهای حاصل از انجام طرح و مطالعات انجام یافته در این زمینه، در پنج بخش به شرح زیر ارائه خواهد شد.

بخش اول در ارتباط با ساختار آموزش و پرورش و مدارس.

بخش دوم در رابطه با تغییر بعضی از نگرش ها و باورهای معلمان و دست اندرکاران در این زمینه.

بخش سوم در ارتباط با تربیت معلم و پرورش حرفه ای کارکنان.

بخش چهارم راهکارهای اجرایی که موجب نشر و گسترش پژوهش حین عمل در میان معلمان و کارکنان می شود و اجرای این فرایند را توسط آنان تسهیل می کند.

بخش پنجم آرایه پیشنهادهایی برای برگزاری بهتر طرح‌های پژوهش حین عمل مشابه، در سطح آموزش و پرورش کشور.

### الف) سازمان و ساختار آموزش و پرورش و مدارس

۱- عدم تمرکزگرایی و اجرای برنامه مدرسه محوری می‌تواند امکان مشارکت معلمان را در تصمیم‌گیری‌های مربوط به اداره مدرسه، برنامه درسی، ارزش‌یابی آموزشی و ... بیش از پیش فراهم سازد.

۲- دستگاه‌های اجرایی و آموزشی- پژوهشی مربوط- مانند پژوهشکده تعلیم و تربیت، مراکز آموزش ضمن خدمت و گروه‌های آموزشی- با همکاری یکدیگر به عنوان تشکیلات مکمل، عهده‌دار انجام مطالعات پژوهش حین عمل شوند و از نتایج این پژوهش‌های حین عمل، جهت تعیین میزان صحت و سلامت تصمیم‌گیری‌ها و سیاست‌ها سود جویند.

۳- ایجاد مراکز مشاوره‌ای و تربیت محققان متخصص در زمینه پژوهش حین عمل. در این مراکز، متخصصان به عنوان "کمک پژوهشگر" به معلمانی که به پژوهش حین عمل مبادرت می‌ورزند، کمک خواهند کرد.

۴- تشکیل گروه‌های کوچک پژوهشی از معلمان داوطلب و علاقه‌مند در مناطق و توسعه تدریجی این گروه‌ها.

### ب) تغییر نگرش و باورها

۱- این نگرش در مدیران ایجاد شود که تجارب، خلاقیت‌ها و ابتکارهای معلمان می‌تواند راه‌گشای بسیاری از مسایل تعلیم و تربیت باشد، و انتظار رفتار کلیشه‌ای را از معلمان تحت نظارت و مسؤولیت خود نداشته باشد.

۲- ایجاد این باور در معلمان که خلاقیت‌های فردی و تلاش‌های مبتکرانه آنان حتی در شرایطی نه چندان مناسب، می‌تواند تحولات مؤثر و مفیدی به دنبال داشته باشد.

### پ) تغییر در برنامه‌های تربیت معلم و پرورش حرفه‌ای معلمان

۱- باید برنامه‌های درسی تربیت معلم به گونه‌ای متحول شوند که با ایجاد روحیه پژوهشگری و اعطای قابلیت‌ها و مهارت‌های پژوهشی به دانشجو- معلمان، فرصت‌های پژوهشی در حین تحصیل نیز برای ایشان فراهم شود. علاوه بر این، در دوره‌های آموزش ضمن خدمت نیز روش پژوهش حین عمل به عنوان یک درس تدریس شود تا معلمانی که در این زمینه آموزش ندیده‌اند، با آن آشنا شوند.

۲- باید برنامه‌های درسی آموزش ضمن خدمت به گونه‌ای تنظیم شوند که ضمن ایجاد مهارت‌های لازم برای گفت و گوی علمی، تفکر منطقی، نقدپذیری، مشارکت فعال، تحمل نظر دیگران و نگرش علمی به امور، امکان "یادگیری مشارکتی" و استفاده از تجربیات دیگران برای معلمان فراهم آید.

### ت) راهکارهای اجرایی

۱- مسؤولان آموزش ضمن خدمت با پژوهش حین عمل آشنا شوند و مقررات لازم در این زمینه تدوین گردد تا انجام دوره‌های پژوهش حین عمل گروهی، به عنوان دوره‌های آموزش ضمن خدمت رسمیت یابد و موانع اجرایی از میان برداشته شود.

۲- دوره‌های ضمن خدمت به تدریج و به طور آزمایشی، به صورت پژوهش حین عمل گروهی با شرکت معلمان داوطلب و علاقه‌مند برگزار شود.

۳- گروه‌های آموزشی مناطق، به سمت پژوهش حین عمل گروهی سوق داده شوند. این عمل موجب کارایی بیش‌تر این گروه‌ها و حل بسیاری از مسایل می‌شود.

۴- نشریه‌ای در زمینه اقدام پژوهی و معرفی طرح‌های همکاران محقق، مبتکر و علاقه‌مند چاپ شود. این امر در اشاعه اقدام پژوهی و بروز خلاقیت‌ها مؤثر است. به علاوه، وجود چنین نشریه‌ای می‌تواند به امر مستندسازی این تحقیقات و ابتکارها کمک کند و از بسیاری دوباره کاری‌ها جلوگیری نماید. برای ارایه نتایج اقدام پژوهی، سمینارهایی با شرکت معلمان، دست‌اندرکاران و محققان برگزار شود.

### ث) پیشنهادهایی برای برگزاری بهتر طرح‌های اقدام‌پژوهی گروهی

- ۱- در طرح‌های پژوهش حین عمل، حتماً از همکاران داوطلب و علاقه‌مند استفاده شود. آشنایی قبلی آنان با امر پژوهش و تحقیق می‌تواند به این امر کمک کند.
- ۲- در آموزش معلمان و اجرای فرایند پژوهش حین عمل، تا حد امکان از طرح مباحث نظری و اصطلاحات تخصصی خودداری شود و مباحث بیش‌تر جنبه عملی داشته باشند.
- ۳- اگر کمک‌پژوهشگران از کسانی باشند که علاوه بر تخصص در پژوهش حین عمل، با حیطه خاص مورد پژوهش آشنایی داشته باشند، دستیابی به اهداف اقدام‌پژوهی عملی‌تر خواهد بود.
- ۴- کمک‌پژوهشگران باید وقت کافی برای راهنمایی معلمان داشته باشند. به خصوص در اقدام‌پژوهی‌های اولیه، باید تعداد معلمان تحت نظارت هر کمک‌پژوهشگر، محدود باشد تا آن‌ها بتوانند به نحو احسن وظیفه راهنمایی را انجام دهند.

### پی‌نوشت‌ها

1- Reflective practitioner

2- action research

3- Reflective teaching

4- Reflection on action

5- teacher as researcher

6- Kemiss & Gurndy

7- disciplinary

8- Janet Masters

9- Groundy

10- Tecnical

11- Practicat

12- emanicipatory

13- Halter and Schwarts Barcott

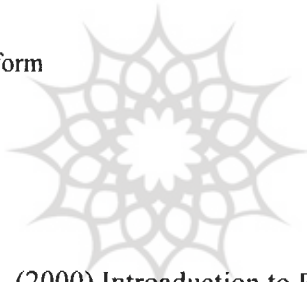
- 14- Technical Collaborative
- 15- Mutual collaborative
- 16- enhancement
- 17- Mckernan
- 18- Scientific-technical
- 19- Practical-deliberative
- 20- Critical-emanicipatory
- 21- Mccutchon & Jurg
- 22- interpretivist
- 23- Critical Science
- 24- Hermeneutic
- 25- Carson
- 26- Self-evaluate
- 27- Kurt Lewin
- 28- Planing
- 29- Action
- 30- Observation
- 31- Reflection
- 32- Spiral
- 33- Cooperative action research or collaborative action research
- 34- International Conference on English Education
- 35- Reflective Practice
- 36- Owner ship
- 37- Theorized Practice
- 38- Collaboration
- 39- Agency
- 40- Sufficient Time
- 41- Significient Learning
- 42- Recursire Process
- 43- Administratire Coollaboration



پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

تالیفات علمی و پژوهشی

- 44- Risk- Takers
- 45- Professional reading
- 46- School-Community Partnerships
- 47- Pluralism and Democracy
- 48- Explicit and Tangible Support
- 49- to grow professionally
- 50- Skillful Technician
- 51- Transformative Intellectual
- 52- Munnheim
- 53- de-Skilling
- 54- Marris
- 55- Manipulation by reform
- 56- Mc Niff



### فهرست منابع:

- 1- Robert, B, Burns (2000) Introduction to Research Methods (SAGE Publication) Page 443.
- 2- Kemiss,s. & Grundy, S. (1981), Educational Action Research in Australia. Paper presented at Annual Conference of AARE, Norember, Adelaide.
- ۳- گویا، زهرا؛ تاریخچه تحقیق عمل و کاربرد آن در آموزش، فصلنامه تعلیم و تربیت تهران، پژوهشکده تعلیم و تربیت، شماره ۳۶، صفحه ۲۶ و ۲۷، ۱۳۷۲.
- ۴- بازرگان، عباس؛ اقدام پژوهی و کاربرد آن در تعلیم و تربیت، فصلنامه تعلیم و تربیت، شماره ۳۵ و ۳۶، تهران، وزارت آموزش و پرورش، صفحه ۴۴، ۱۳۷۲.
- ۵- قاسمی پویا، اقبال؛ آشنایی با مفهوم، هدفها و روش تحقیق برنامه معلم پژوهنده، پژوهشنامه آموزش و پرورش، تهران، پژوهشکده تعلیم و تربیت، تک نگاشت شماره ۴، صفحه ۱، ۱۳۷۹.

6-Masters, J. (1995) The History of Action Research in I. Hughes (ed) Action Research Electronic Reader, The University of Sydney, On line, <http://www.behs.cchs. Vsyd.edu.au/arow/Reader/rmasters.htm>.

7-Pinar, W.F. et al (1996): Understanding Curriculum. Peter Lang Publishing, INC. New York. Page 54.

8- Burns IBID, Page 44.

۹- گویا، ۱۳۷۲، پیشین صفحه ۲۵.

۱۰- قاسمی پویا، اقبال (۱۳۸۰)؛ راهنمای عملی پژوهش در عمل، تهران: پژوهشکده تعلیم و تربیت، ۱۳۸۰.

11- Kemmis Stephen and Bill Stweh (1998): Action Research in Paractic. London, Routledye. Page 21, 22.

۱۲- گویا، زهرا، تحقیق عمل آموزشی و اهمیت نقش معلم به عنوان محقق، پژوهش در آموزش، مجموعه مقاله‌ها، تک نگاشت ۱۷، تهران، پژوهشکده تعلیم و تربیت، صفحه ۱۳۳، ۱۳۷۷.

13- South Florida Center for Educational Leaders (1998) Three Type of Action Research [www/Fau.edu/divdept/coe/sfgle/types.htm](http://www/Fau.edu/divdept/coe/sfgle/types.htm).

۱۴- بازرگان، عباس؛ پیشین، صفحه ۴۶.

۱۵- بیشاب، آلن؛ سنت تحقیقات آموزشی و توسعه برنامه درسی ریاضی، مجله رشد آموزش ریاضی، سال ۱۱، شماره ۵۱۷، صفحه ۱۳۷۷، [www.journal.iaei.ac.ir](http://www.journal.iaei.ac.ir)

۱۶- قاسمی پویا، اقبال؛ آشنایی با معلم پژوهنده و پژوهش در عمل، جزوه آموزشی تهیه شده توسط پژوهشکده تعلیم و تربیت، صفحه ۲.

17- Kemmis, (1998), Ibid. Page 25.

۱۸- فتحی و اجارگاه، کورش؛ آشنایی با آموزش ضمن خدمت کارکنان، تهران: اداره کل آموزش و پرورش ضمن خدمت، چاپ اول، صفحه ۳۴، ۱۳۷۴.

۱۹- همان، صفحه ۳۵.

۲۰- همان، صفحه ۳۶.

21- A report from the CEE Commission on In service Education NCTE Journal English Education, May 1994.

۲۲- مرزوقی، رحمت‌الله؛ رویکردی به تربیت سیاسی معلمان بر اساس اندیشه سیاسی امام خمینی (ره)، تربیت اسلامی (کتاب پنجم)، مرکز مطالعات تربیت اسلامی وابسته به معاونت پرورشی وزارت آموزش و پرورش، بهار ۱۳۸۰، صفحه ۹۵، ۱۳۸۰.

۲۳- همان، صفحه ۹۶.

24-Mc Niff, Jean, Action Research, Principles and Practice, McNiff, 1988, xiv.

25-Marris, P. (1975) Loss and change. (New York): INCHOR PRESS/ Double day). WWW. UED. ACUK/ CAVE/ CANE/ CONE/ CONEF 87/ Papers/ CAPTER. HTM.

26- Norma R. Marzola (1997), federal university of Rio Grande do Sul- Brazil: www.vea.ac.uk/care/carn/conf97/PAPERS/MARZOLA.HTM.

27- Sarantakos.S (1998) Social Research, Mac Millan Publishing N.Y.P335.

28- Mc Niff, Jean, Action Research, Principles and Practice, Mc Niff, 1988, 52.

29-Richardson. Virginia, Teaching inquiry as professional Staff Development, NSS # 93, PT.1, 186.

30-E. Eisner (1994), The Educational Imagination (3 rd Edition) macmillan Publilshing, N.Y.